

Socialistické společenství členských zemí RVHP a hlavní etapy jeho vývoje

MILOSLAV DOLEŽAL, DRAGUTIN PELIKÁN

Velkou socialistickou říjnovou revolucí vstoupila společnost do epochy světové socialistické revoluce, jejímž vyvrcholením bude nastolení komunismu na celém světě — jednotné kooperace svobodných pracovníků beztřídní společnosti, prosté nakonec i národních rozdílů, založené na vysoce produktivním celosvětovém integrovaném hospodářství a společné vyspělé kultuře.¹⁾

Nerovnoměrný vývoj kapitalismu a složitý komplex dalších historických komponentů způsobily, že tento proces byl zahájen v zemích relativně málo vyspělých a že jeho dovršení si vyžádá celé historické epochy, vyznačující se postupným a mnohotvárným charakterem přechodu jednotlivých zemí k socialismu a ke komunismu.

Neschopnost kapitalismu vyřešit antagonistické protiklady národnostní otázky — rozpor tendence k národní svébytnosti a tendence ke spolupráci a splývání národů — a dále skutečnost, že řadu národů zastihla socialistická revoluce v raném stadiu jejich seberealizace nebo i teprve ve stadiu formování v moderní národ, učinila jedním z nejpřednějších úkolů socialismu zajištění práva národů na sebeurčení a na plný rozkvět jejich národní svébytnosti.

V těchto podmínkách ztratila praktický smysl původní marxistická koncepce jednotné socialistické výstavby na celém světě respektive v rámci unitárního socialistického státu.

Historická praxe prokázala, že maximální mobilizace politické, ekonomické a kulturní aktivity mas je naopak uskutečnitelná v rámci suverénních národních států, případně jejich socialistických federativních svazů, ustavených v hranicích tradičních ekonomicko-kulturních a státních celků. V nich je možno aplikovat obecné zákonitosti socialistické výstavby ve formách a tempech, odpovídajících diferencovaným zvláštnostem, potřebám a možnostem jednotlivých zemí i měnícím se mezinárodním i jiným historickým podmínkám, a to na základě hmotné a kulturní, třídní i národní zainteresovanosti pracujících.

¹⁾ Srov. V. I. Lenin: Původní náčrt tezí o národnostní a koloniální otázce. Spisy sv. 31, str. 142, SNPL 1955.

Tato metoda rozvíjení socialismu nejen nevylučuje, ale přímo jako imanentní součást obsahuje bratrskou spolupráci socialistických států. Vzájemné respektování nezávislosti, svrchovanosti a rovnosti je zdrojem důvěry mezi národy, na jejímž základě dochází ke stále hlubšímu a efektivnějšímu sjednocování úsilí proletariátu a jím vedených ostatních pracujících různých národů, ke koordinaci národních zájmů jednotlivých socialistických států, k vzájemné pomoci mezi nimi i k podřizování dílčích zájmů celkovým potřebám a perspektivám socialismu. Bez této jednoty nebylo možno paralyzovat válečné a restaurační snahy imperialismu, dosahovat dnešních úspěchů socialistické a komunistické výstavby ani účinně pomáhat proletářskému a národně demokratickému hnutí ostatních zemí.²⁾

Nutnost, aby se socialistické země těsně semkly v jednotné soustavě, je podmíněna objektivními zákony hospodářského a politického rozvoje. Jejich jednotu se opírá o hospodářskou základnu stejného typu — společenské vlastnictví výrobních prostředků, o státní zřízení stejného typu — vládu lidu v čele s dělnickou třídou, o jednotnou ideologii — marxismus-leninismus. Jednotu vyžadují potřeby všestranné ochrany integrity socialistických států.³⁾ Kromě toho zde působí i další faktory objektivního rázu, jako například teritoriální kompaktnost aj.

Socialistický internacionalismus je vyspělejší, relativně samostatnou formou a součástí proletářského internacionalismu, mající svůj počátek ve vzájemných vztazích národů Sovětského svazu. Do vyšší vývojové etapy vstoupil socialistický internacionalismus po druhé světové válce, kdy v řadě zemí Evropy a Asie vznikly pod hegemonií proletariátu lidově demokratické režimy, které v různých tempech během let 1945—48 přerostly v diktaturu proletariátu a přistoupily k výstavbě socialismu.

Páteří socialistického internacionalismu je spolupráce komunistických a dělnických stran zemí mezinárodní socialistické soustavy v čele s nejkoušenějším předvojem světového revolučního dělnického hnutí — Komunistickou stranou Sovětského svazu. Jejich ideová a akční jednotu na základě společné vypracované a rozvíjené politické linie je nepostradatelným předpokladem a zárukou úspěchů celého socialistického společenství i každé jednotlivé socialistické země. Případy nedodržování dohodnuté politické platformy, izolacionismu, nacionalismu a přechodu na revisionistické pozice pravicové či levicové naproti tomu hluboce poškozují zájmy socialistického tábora, narušují potřebnou spolupráci a vážně ohrožují samu existenci socialistického zřízení v příslušných státech.

Hlavní úloha v procesu realizace socialistického internacionalismu připadla a dodnes náleží Sovětskému svazu jakožto první, největší a nejvyspělejší zemi socialismu, disponující stále rostoucím vnitřním potencionálem a obrovskou mezinárodní autoritou. Svým vítězstvím nad fašistickým Ně-

²⁾ Srovnej Deklaraci porady komunistických a dělnických stran z listopadu 1957 a Prohlášení porady komunistických a dělnických stran z listopadu 1960.

³⁾ Základní principy mezinárodní socialistické dělby práce. Rada vzájemné hospodářské pomoci, Svoboda, Praha 1973, str. 253.

meckem a rozhodujícím příspěvkem k porážce fašistického Japonska, jakož i následující poválečnou pomocí vytvořil SSSR výhodné podmínky pro vznik lidově demokratických režimů a pro jejich vývoj k socialismu a tím i pro rozvinutí bratrské spolupráce s nimi v následujících letech.

*

Všeobecným právním výrazem cílů, obsahu, podmínek a metod této pomoci a spolupráce byly nejprve dvoustranné mezinárodní smlouvy mezi SSSR a těmito zeměmi. Část z nich ještě vycházela ze spojeneckých svazků v boji proti hitlerovskému fašismu, většina byla uzavřena v samém počátku formování lidově demokratických režimů. Smluvní strany se zavazovaly k přátelství, spolupráci a vzájemné pomoci při ochraně své samostatnosti a nezávislosti a při řešení ostatních politických, ekonomických, kulturních aj. otázek. Mezinárodní orientace na Sovětský svaz stala se tak pro tyto země dominujícím faktorem, který stimuloval jejich revoluční vývoj, napomáhal mu a chránil jej před vměšováním imperialismu. V souvislosti s dovršením mocensko-politických přeměn v lidových demokraciích převládly ve vztazích mezi nimi a SSSR kolem roku 1948 prvky socialistického internacionalismu, které jsou od té doby trvalou základnou jejich bratrské spolupráce.⁴⁾

Systém dvoustranných dohod mezi SSSR a lidovědemokratickými státy doplňovaly dvoustranné dohody mezi nimi navzájem. Tyto dohody byly především manifestací narůstajících socialistických bratrských vztahů zemí, mezi nimiž za starých režimů panovaly hluboké rozpory.

Hospodářské postavení těchto států (s výjimkou Československa) poskytovalo v té době jen velmi omezené možnosti k rozvinutí vzájemných hospodářských styků. Oporou a dirigujícím centrem spolupráce i po této linii byl Sovětský svaz — jeho politika socialistického internacionalismu.

Koncem roku 1947 se stal zcela zřetelným rozpad protifašistické koalice. Nastalo dlouhé období napjatých vztahů zemí s různým společenským zřízením, narůstalo nebezpečí nového světového válečného konfliktu. Západní mocnosti začaly budovat vojenskopolitické a hospodářskopolitické integrační svazky, namířené proti Sovětskému svazu a lidovým demokraciím (Atlantický pakt, NATO, EHS atd.).

Tento neblahý vývoj, ohrožující a těžce komplikující budovatelské dílo socialistických zemí, přirozeně vyvolával potřebu maximální všestranné spolupráce mezi nimi. Jejím všeobecným právním základem zůstaly do konce roku 1955 dvoustranné smlouvy, koordinované postavením SSSR jako nejvlivnější síly socialistického tábora. Toto období spolupráce však také komplikovaly některé subjektivistické chyby, jejichž nejvýznamnějším projevem byla roztržka s Jugoslávií.

Roku 1955 uzavřely SSSR, Albánie, Bulharsko, Československo, Maďarsko, Polsko a Rumunsko tzv. Varšavskou smlouvu, která se stala jakousi

⁴⁾ Viz např. G. I. Tunkin: Novyj tip meždunarodnyh otnošenij i meždunarodnoje pravo. Sovětskoje gosudarstvo i pravo, 1959, č. 11, str. 81–94.

nadstavbou trvajících a obnovovaných dvoustranných smluv mezi těmito státy a bází pro průběžné vypracování společné politické linie za jejich rovnoprávné účasti. Vztahy vůči ostatním socialistickým státům, které nejsou členy Varšavského paktu, jsou nadále globálně regulovány dvoustrannými smlouvami a někdy doplňovány různými formami jejich účasti na jednáních společenství Varšavského paktu po linii státní i stranické.⁵⁾

Od roku 1955 se postupně (s peripetií v letech 1957–58) obnovila internacionální spolupráce s Jugoslávií. Poměrně rychle byly za pomoci SSSR a ostatních socialistických zemí překonány nacionalisticko-isolacionistické tendence v Maďarsku (1956) a Československu (1968). Od roku 1961 izoluje se od socialistického tábora Čína a Albánie, jejichž revisionistické vedení se svou levičácko-nacionalistickou politikou dostala až na pozice nepřátelství vůči SSSR a ostatním socialistickým zemím. Naproti tomu se svazky socialistického internacionalismu od roku 1959 rozšířily i na revoluční Kubu.

Rokem 1954 započal trend k uvolňování mezinárodního napětí, který se — díky pevné mírové politice SSSR a ostatních socialistických zemí — bez ohledu na některé vážné výkyvy stále upevňuje, takže se stalo reálnou možností zabránit světové válce a dosáhnout trvalého míru. Třebaže je i nadále nutné vynakládat nesmírné prostředky na zajištění obranyschopnosti socialistických zemí, vystoupila v socialistických státech do popředí jejich ekonomicko-kulturní funkce, a to nejen vůči vlastnímu obyvatelstvu, ale i navenek — jako hlavní forma jejich působení na další vývoj světové revoluce.

To se projevilo i v praxi socialistického internacionalismu rychlým rozšiřováním objemu i forem hospodářské spolupráce a vzájemné pomoci socialistických států a růstem mezinárodní dělby práce mezi nimi, postupně nabývajícím charakteru socialistické integrace.

*

Socialistické řešení mezinárodní dělby práce není izolovaným problémem ekonomickým, ale neoddělitelnou součástí celého komplexu společenského vývoje v daném historickém stadiu.

Výrobní síly společnosti a spolu s nimi i relativně ohraničenější vliv výrobních vztahů jsou ovšem i zde hlavním determinujícím faktorem — jednak jako určující činitel společenského vývoje vůbec, jednak jako limitující činitel konkrétních možností a potřeb mezinárodní dělby práce. Přestože tendence k mezinárodní dělbě práce je vzhledem k působení těchto faktorů celosvětová, vztahy ekonomiky, politiky a ostatních stránek společenského života jsou v přechodném období od kapitalismu ke komunismu jiné než ve vykořisťovatelských společensko-ekonomických formacích. Zejména je zde potlačena schopnost živelného pozitivního vývoje a mohutně stoupla úloha subjektivních činitelů. Znamená to nejen možnost, že vývoj meziná-

⁵⁾ Viz N. V. Zacharova: Dvustoronnyje dogovory o družbě, sotrudničestvě i vzaimopomoščí socialističeskich gosudarstv. Sovětskoje gosudarstvo i pravo, 1962, č. 2, str. 80.

rodní dělby práce mezi socialistickými zeměmi může být při respektování limitujících objektivních předpokladů ve srovnání s kapitalismem urychlen a zbaven podstatných rozporů, ale zároveň také nesmírnou odpovědnost subjektivních činitelů — stran, států a také samotných pracujících mas, bez jejichž řádné funkce je tento úkol neřešitelný.

Úkoly socialistické dělby práce jsou tedy v každém historickém okamžiku určité, dané jak potřebami a možnostmi ekonomiky každé socialistické země a celého jejich společenství, tak společensko-politickou situací těchto zemí a celého socialistického tábora. Po celé současné historické období, které ani zdaleka není absolvováno, platí zejména, že socialistická dělba práce v mezinárodním měřítku je možná jen při stálém respektování a harmonickém řešení obou zákonitých tendencí národnostní otázky: tendence k samostatnosti a svébytnosti a tendence ke spolupráci, sblížování a splývání, v níž jsou plně vyjádřeny i společné potřeby socialistického tábora jako celku.

Praktickým úkolem hospodářské spolupráce socialistických zemí v době jejich počátků ani dnes nemůže proto ještě být bezprostřední spojování jejich hospodářství v jednotný celek, který by případně byl řízen direktivními nadnárodnostními a nadstátními orgány. K tomu může dojít — pokud se neuplatní jiné možné varianty vývoje — až v dalším vývojovém stadiu, pravděpodobně na prahu komunistické společnosti. Nyní jde o to, aby k perspektivnímu vytvoření jednotné mezinárodní socialistické ekonomiky byla budována potřebná materiální a také vědeckokulturní a sociálně politická východiska. Tento úkol se realizuje spojováním úsilí o rozvoj národního hospodářství každé socialistické země se společným úsilím o upevnění a rozšíření hospodářské spolupráce a vzájemné pomoci mezi nimi. Pokud na vyšším stupni tohoto procesu přerůstá hospodářská spolupráce socialistických zemí v socialistickou ekonomickou integraci, neznamená to v dohledné historické epoše negaci samostatných národních ekonomik, které ještě dlouho zůstávají — stejně jako samostatné socialistické státy — hlavní základnou internacionální socialistické spolupráce.⁶⁾

Konkrétní cíle organizační a hospodářské formy této spolupráce se vytvářely postupně, a to vždy jako výraz naléhavých úkolů, které historie stavěla před každou jednotlivou socialistickou zemi a celou mezinárodní socialistickou soustavu, a jako prostředky k jejich plnění.

Plánovitá mezinárodní socialistická dělba práce, která se při tom postupně utvářela a prohlubovala, směřuje k maximálnímu využívání předností světové socialistické soustavy — k vzájemné pomoci při poválečné obnově a materiálním zabezpečování obrany socialistických států, k řešení nedostatků surovin, materiálů, zařízení, strojů aj. důležitých potřeb národního hospodářství, k rozšiřování fondů spotřebního zboží, k zajišťování odbytu výrobků specializované velkovýroby, k postupnému vyrovnání historicky vzniklých rozdílů v úrovni hospodářského rozvoje jednotlivých

⁶⁾ Srovnej Je. T. Usjenko: *Formy regulirovanija socialističeskogo meždunarodnogo razdělenija truda*. Vyd. Meždunarodnyje otnošenija, Moskva 1965, str. 41–45 a dal.

zemí, k industrializaci nebo k jiné strukturální přestavbě jejich ekonomiky, k nalézání správných proporcí v národním hospodářství každé země, k optimálnímu rozmístění výrobních sil uvnitř mezinárodního světového společenství, k efektivnímu využívání lidských a materiálních zdrojů, k trvalému růstu produktivity společenské práce, specializace a kooperace, k dosažení vysokých temp růstu ekonomiky a hmotného i kulturního blahobytu pracujících všech socialistických zemí.⁷⁾

Integrační proces zemí RVHP se začíná dílčím způsobem uskutečňovat již začátkem šedesátých let. Zhruba od konce šedesátých let, kdy jsou vyčerpány extenzivní faktory růstu a dochází k intensifikaci celého procesu společenské výroby a k zrychlení tempa hospodářského rozvoje na základě využívání výsledků vědeckotechnické revoluce a předností socialistického společensko-ekonomického systému, začíná hospodářská spolupráce socialistických zemí sdružených v RVHP přerůstat v organizovanou cílevědomou ekonomickou integraci: výrobní síly v řadě odvětví dosahují takového stupně vyspělosti, že se mohou dále plně rozvíjet jen jako výrobní síly mezinárodní.⁸⁾ I v tomto stadiu, které přináší urychlení a vyšší kvalitu sbližování národních ekonomik socialistických států, zůstávají v platnosti obě stránky socialistického internacionalismu — socialistická ekonomická integrace rozvíjí ekonomické a politické síly socialistického společenství jako celku prostřednictvím ekonomického a politického rozvoje jednotlivých socialistických států, které si při tom zachovávají svou suverenitu a rovnoprávné postavení i hmotnou zainteresovanost na společné hospodářské činnosti. Na rozdíl od integrace kapitalistických ekonomik, která je formou konkurenčního boje a pohlcování slabších partnerů silnějšími, socialistická ekonomická integrace uskutečňuje objektivní tendence rozvoje výrobních sil cestou bratrské spolupráce a nezištné pomoci vyspělých socialistických zemí zemím slabším.⁹⁾

V největším rozsahu a po celé historické období existence RVHP poskytuje ostatním socialistickým zemím tuto nezištnou bratrskou pomoc Sovětský svaz.¹⁰⁾ Jeho dlouholeté zkušenosti socialistické výstavby, obrovské přírodní bohatství, mohutný průmysl a zemědělství, jeho rozsáhlý trh trvale a rostoucí měrou napomáhají rozvoji a stabilizaci národních ekonomik ostatních socialistických zemí a jsou hlavním předpokladem efektivní jejich hospodářské spolupráce a nastávající socialistické ekonomické integrace.

*

⁷⁾ Viz Základní principy mezinárodní socialistické dělby práce. Rada vzájemné hospodářské pomoci, Svoboda 1973, str. 254–255.

⁸⁾ Viz Komplexní program dalšího prohlubování a zdokonalování práce a rozvoje socialistické ekonomické integrace členských států RVHP. Tamtéž, str. 268–340.

⁹⁾ Viz Základní principy mezinárodní socialistické dělby práce. Tamtéž, str. 253 až 267.

¹⁰⁾ Viz např. P. Jaroszewicz: Rola ZSSR w rozwoju współpracy gospodarczej krajów socjalistycznych. Rada wzajemnej pomoci gospodarczej. Wyd. Książka i Wiedza, str. 116–130.

Mezinárodní socialistická dělba práce je rozvíjena v podmínkách světové dělby práce, která je objektivně nutnou skutečností, determinovanou celkovou úrovní světové ekonomiky. Socialistické země proto samy nemohou mít zájem na jakékoliv hospodářské izolaci, neboť ta zvyšuje obtížnost výstavby socialistického hospodářství a také zužuje materiální základnu mírového soužití dvou světových společenských a hospodářských soustav.

Kvalitativně nový charakter společensko-ekonomického a státního zřízení socialistických zemí, jeho přednosti ve srovnání se zřízením kapitalistickým poskytují ovšem možnosti, aby dělba práce a hospodářská spolupráce dosáhla mezi socialistickými zeměmi vyššího, ekonomicky efektivnějšího stupně, který perspektivně povede k předstihu úrovně kapitalistické dělby práce a kapitalistické ekonomiky vůbec a který také hned od počátku zbaňuje vztahy účastníků socialistické dělby práce negativních atributů, typických pro ekonomické poměry imperialismu — vykořisťování slabých silnějšími, udržování rozdílů mezi vyspělými a zaostalými zeměmi, konkurenčního boje, živelnosti, krizových výkyvů atd. Socialistická hospodářská spolupráce a socialistická mezinárodní dělba práce se přísně řídí principy naprosté rovnoprávnosti, vzájemného respektování nezávislosti, bratrské vzájemné pomoci a vzájemných výhod. Nikdo při tom nemá žádná zvláštní práva ani výsady, a to ani na základě větší míry povinností, kterou na sebe dočasně berou vyspělejší socialistické země při poskytování pomoci zemím zaostalejším. Mezinárodní socialistická dělba práce je rozvíjena uvědoměle a plánovitě podle zájmů a potřeb všech socialistických zemí, vede k jejich harmonickému všestrannému rozvoji a k upevňování jejich bratrské jednoty.

Hospodářská spolupráce na principech socialistického internacionalismu je zároveň jedním z nepostradatelných prostředků obrany socialistických zemí proti imperialismu, který se snaží využít vazeb socialistických států na světovou dělbu práce ve svůj prospěch. Zvláště na počátku procesu formování socialistického tábora, kdy se ještě velmi intenzivně uplatňovala závislost lidových demokracií na kapitalistickém hospodářství a kdy se jevilo takřka nemožným, že by socialistické země mohly překonat válečné škody bez jeho pomoci, snažily se kapitalistické země v čele s USA hospodářským nátlakem zastavit revoluční proces a napomoci restauraci kapitalismu v zemích lidové demokracie a hospodářsky a politicky oslabit Sovětský svaz.

USA se nejprve v r. 1947 pokusily zapojit lidově demokratické státy do tzv. Marshallova plánu, který spojoval nabídku hospodářské pomoci s takovými politickými podmínkami, které hluboce zasahovaly do vnitřních poměrů států a znamenaly by jejich podřízení americkému vlivu: předpokládal se americký dozor nad využitím ekonomické pomoci, redukce znárodněného sektoru, politické změny ve vládách aj.¹¹⁾ Když byla tato nabídka odmítnuta, vypověděly kapitalistické státy své hospodářské smlou-

¹¹⁾ N. V. Faddějev: Sovět ekonomičeskoj vzaimopomošč. Vyd. Ekonomika, Moskva 1969, str. 24.

vy se Sovětským svazem a lidově demokratickými zeměmi a v kontextu graduující politiky „studené války“ organizovaly jejich hospodářský bojkot, který dočasně znamenal úplné zastavení obchodních kontaktů — rozpad jednotného světového trhu a vyvolal vznik samostatného socialistického trhu vedle trhu kapitalistického.

Tento nátlak však nevedl ke zhroucení SSSR a lidových demokracií, ale k tomu, že tyto státy pod vedením komunistických a dělnických stran přistoupily k maximální mobilizaci vlastních vnitřních ekonomických zdrojů a k reorganizaci svých hospodářství k úzké vzájemné spolupráci. Nebylo by to možné, kdyby se při tom neopíraly o obětavou a rozsáhlou pomoc Sovětského svazu, který ji poskytoval bez ohledu na z toho vznikající potíže vlastní poválečné rekonstrukce, zejména v oblasti tempa růstu životní úrovně obyvatelstva.¹²⁾

Organizační a politické formy této hospodářské spolupráce socialistických zemí byly přirozeně budovány na nových principech socialistického internacionalismu, jak bylo ukázáno výše. Ani v této těžké době se však socialistické státy neuzavíraly mezinárodní dělbě práce, hospodářským stykům s nesocialistickými státy. Projevovalo se to jak trvajícím ochotou k mezinárodnímu obchodu, tak například i prohlášením založené Rady vzájemné hospodářské pomoci za otevřenou organizaci přístupnou ostatním zemím, které souhlasí s jejími programovými principy a přejí si na jejich základě spolupracovat.¹³⁾ Členství v RVHP také nenarušovalo práva a povinnosti členských států, vyplývající z jejich účasti v jiných mezinárodních organizacích a z jiných mezinárodních dohod, které uzavřely.¹⁴⁾

Když došlo k obratu ve vývoji mezinárodních vztahů a kapitalistické země postupně začaly uznávat neúspěšnost své hospodářské blokády socialismu, rozvinuly socialistické země postupně širokou škálu hospodářských styků s kapitalistickým světem. V žádném smyslu však zde nejde o nějaké obnovování jednotného světového trhu a světové dělby práce z doby před propuknutím studené války, ale o novou etapu světových ekonomických vztahů, v níž se socialistické země opírají o socialistický trh a o svůj systém hospodářské spolupráce a vzájemné pomoci, jehož vliv na světové hospodářství trvale a rychle roste.¹⁵⁾

*

Výchozí podmínky hospodářské spolupráce zemí — pozdějších členů Rady vzájemné hospodářské pomoci byly v podstatných rysech určeny stavem jejich ekonomiky před druhou světovou válkou a hospodářskými ztrátami, které utrpěly za války.

¹²⁾ Srovnej např. Dariusz Fikus: Rada wzajemnej pomocy gospodarczej. Vyd. PWE, Varšava 1967, str. 8—11.

¹³⁾ Rada vzájemné hospodářské pomoci. Svoboda 1973, str. 59.

¹⁴⁾ Tamtéž, str. 245.

¹⁵⁾ Viz N. V. Faddějev: Sovět ekonomičeskoj vzaimopomošči. Vyd. Ekonomika, Moskva 1964, str. 150—167.

Ekonomicky nejmnocnější z nich byl Sovětský svaz, který za méně než čtvrt století od Velké socialistické říjnové revoluce nastolil úplné panství socialistických výrobních vztahů a dosáhl obrovských úspěchů v rozvoji svého národního hospodářství, jež za carského režimu daleko zaostávalo za ostatními velmocemi a po sedmileté válce se nacházelo doslova v troskách. Rychlou industrializací vybudoval sovětský lid mohutný těžký průmysl a všechna odvětví průmyslu; kolektivizace vesnice položila základy společenské velkovýroby v zemědělství. Celkovým objemem své plánované výroby a úrovní technického vybavení přeměnil se Sovětský svaz k roku 1941 v jednu z nejvyspělejších průmyslových zemí světa.

Válka s Německem způsobila Sovětskému státu ztráty, jaké neutrpěl žádný jiný stát. Na dočasně okupovaném území byl zničen veškerý průmysl a doprava, těžce poškozeno zemědělství, prakticky srovnány se zemí města a vesnice, vydrancovány veškeré zásoby. Zahynulo více než 20 miliónů lidí, většinou mužů na počátku jejich produktivního věku. Vítězství nad nepřítelem si vyžádalo přestavbu průmyslu a celé ekonomiky na válečné úkoly a nesmírné oběti všeho obyvatelstva.

Co do intenzity průmyslové výroby před válkou bylo z dnešních členů RVHP první Československo, které mělo také poměrně intenzivní výrobu zemědělskou. Výrobní síly se však vyvíjely značně nerovnoměrně a neproporcionálně, zčásti ještě pod vlivem přerušených vazeb s ekonomikou Rakousko-Uherska, hlavně pak v důsledku působení souvislostí mezinárodního kapitalistického systému. V hluboké zaostalosti bylo udržováno Slovensko. Československo trpělo nedostatkem surovin a těžkého průmyslu a jeho hypertrofisovaný lehký průmysl byl zcela závislý na světovém kapitalistickém trhu. Těžký otřes způsobila československé ekonomice krize z let 1930–1934. Drancováním okupantů i válečnými operacemi bylo československé národní hospodářství značně rozvráceno a dalekosáhle ochuzeno; poválečná výroba byla o polovinu nižší než výroba před válkou.

Poměrně vyspělou ekonomickou úroveň mělo před válkou také území, které dnes tvoří Německou demokratickou republiku. Bylo však součástí celoněmecké ekonomiky a po oddělení od ní stalo se deformovaným tordsem, nadto těžce postiženým vojenskými operacemi a cílevědomou devastací ustupujících hitlerovců.

Ostatní státy, které jsou dnes členy RVHP, patřily k nejzaostalejším v předválečné Evropě. Polsko a Maďarsko byly země agrárně průmyslové, Bulharsko, Rumunsko a Albánie země agrární. Udržovaly se v nich četné feudální přežitky, zemědělství bylo vesměs extenzivní, nepatrný průmysl byl z velké části v rukou cizího kapitálu.

Válka postihla nejkatastrofálněji Polsko, jehož lidské a materiální ztráty se řadí hned za ztráty SSSR. Také válečné škody ostatních zemí této skupiny byly značné a hluboce ovlivnily možnosti jejich poválečného vývoje.

Vzájemný zahraniční obchod a ekonomické vazby dnešních členů RVHP byly před válkou minimální. Sovětský svaz byl uměle izolován a ostatní tyto země byly závislé na německém, francouzském, britském, italském i americkém kapitálu. V tomto smyslu také bylo orientováno skoro 90 %

jejich zahraničního obchodu; na obchod se Sovětským svazem připadalo maximálně 1 %.¹⁶⁾

Vzájemné spolupráci těchto zemí překážely i politické difference, často vedoucí až k nepřátelství. Vyplyvaly z konkurenčních zájmů vládnoucích režimů (až na Československo velmi nedemokratických) a z příslušnosti těchto států k různým sférám velmocenských vlivů. To se pak projevilo i značně rozdílnými osudy těchto zemí během druhé světové války.

Všechny zmíněné skutečnosti, které ostatně pouze naznačují skutečný stav, svědčí o tom, že výchozí podmínky spolupráce zemí — budoucích členů RVHP byly nanejvýš obtížné. Pozitivní byly pouze stimuly politické, a to ještě natolik, nakolik se upevňovala hegemonie dělnické třídy a vedoucí postavení komunistů v lidových demokraciích a nakolik si tyto síly správně uvědomovaly konkrétní obsah, možnosti a formy této spolupráce. Na prostou většinu ostatních potřebných předpokladů vzájemné hospodářské spolupráce a pomoci bylo nutno nejprve vytvořit. Hospodářská blokáda imperialismu tento proces nezbytně ztížila a zároveň učinila nezbytným, aby proběhl v nejkratších možných tempech.

Je třeba zdůraznit, že v těchto těžkých podmínkách byly socialistické země nuceny „na pochodu“ a v obranném boji proti útočícímu nepříteli neodkladně řešit praktické otázky, se kterými se ve své činnosti dosud nesetkaly a které do té doby nebyly teoreticky vůbec rozpracovány. Odpovědi na mnohé základní otázky se teprve hledaly a proto nutně docházelo i k omylům a chybám, které teprve po dalších zkušenostech mohly být napravovány. Rozbor těchto stránek vývoje si však v této práci za úkol neklademe.

*

Periodizace spolupráce členských zemí Rady vzájemné hospodářské pomoci vychází z určení kvalitativních stupňů vývoje politické linie ekonomické součinnosti, jejích ekonomicko-organizačních forem a přirozeně i z jejího vlastního objektivního obsahu. Přihlíží také k vývoji právních forem činnosti RVHP; tento faktor však nabývá na významu teprve v pozdějších stadiích vývoje.

V existujících monografiích jsou většinou vydělovány tyto etapy: 1949—1958, 1958—1962, 1962—1969, od roku 1969.¹⁷⁾ Někdy je správně zařazována jako první etapa 1945—1949, kdy se již vyvinula řada vztahů, které připravily možnost založení RVHP a které zůstaly typické i pro první období její existence.¹⁸⁾ Podle našeho názoru je nepominutelným mezníkem vývoje RVHP také rok 1954, kdy zlom politického vývoje umožnil, aby RVHP

¹⁶⁾ Podrobněji viz N. V. Faddějev: Sovět ekonomičeskoj vzaimopomošči. Vyd. Ekonomika, Moskva 1969, str. 12—26.

¹⁷⁾ Srovnej B. Lehár: Hlavní etapy vývoje RVHP a hospodářské spolupráce členských zemí (1949—1972). Vysoká škola ekonomická v Praze, vědecká sdělení kabinetu hospodářských dějin, 1973.

¹⁸⁾ Viz např. Je. T. Usjenko: cit. dílo, str. 43.

poprvé s reálnou perspektivou orientovala členské země ke spolupráci na rozvoji socialistického mírového hospodářství, zaměřeného ke zvyšování životní úrovně obyvatelstva.¹⁹⁾

Tato periodizace je samozřejmě pouze relativní. V každé etapě nacházíme řadu dalších mezníků, zejména přihlížíme-li k ostatním dialektickým souvislostem vývoje politické a ekonomické spolupráce socialistického společenství. Naopak zase prvky typické pro jednu etapu přesahují (někdy i s rostoucím významem) do etap dalších.²⁰⁾

*

První etapa (1945–49) hospodářské spolupráce zemí — budoucích členů RVHP byla poměrně složitým obdobím, v němž se vzájemné hospodářské styky začínají uskutečňovat ještě v podmínkách mnohosektorovosti národního hospodářství lidových demokracií a za trvání jejich vazeb na světovou kapitalistickou ekonomickou soustavu, v podmínkách vrcholícího třídního boje o charakter těchto států. Hlavním úkolem, který jak lidové demokracie, tak i Sovětský svaz musily v této době řešit, byla obnova válkou těžce zpuštěného národního hospodářství a překonání hladu a všeobecné nouze. Obsahem této spolupráce byla mezinárodně obchodní výměna tradičního exportního zboží, vycházející z dané struktury národního hospodářství a potřeb poválečné obnovy a zásobování obyvatelstva potravinami. Již v této době poskytoval Sovětský svaz, ač sám trpěl poválečným nedostatkem, obětavou pomoc lidovým demokraciím, zejména dodávkami obilí a surovin. Právní formou těchto vztahů byly dvoustranné krátkodobé obchodní smlouvy, uzavírané většinou na jeden rok.

Objem vzájemného mezinárodního obratu, zpočátku poměrně malý, začal rychle růst přibližně kolem roku 1948, kdy byly dokončeny mocensko-politické i společensko-ekonomické změny v lidově demokratických státech a kdy začala působit hospodářská blokáda mezinárodního kapitalismu. V této době se rázem změnila orientace zahraničního obchodu lidově demokratických států. Hlavním odběratelem jejich exportní produkce se stává Sovětský svaz, který také začíná krýt většinu dodávek surovin a spolu s Československem a východním Německem i dodávek strojů a zařízení dříve nakupovaných na Západě. S přechodem k socialistické industrializaci ve většině lidových demokracií a se strukturální přestavbou průmyslu v Československu a v dnešní Německé demokratické republice rozsah těchto dávek prudce roste. Současně se pocítuje potřeba mnohostrannější

¹⁹⁾ Srovnej komuniké o VI. zasedání Rady vzájemné hospodářské pomoci. Rada vzájemné hospodářské pomoci, Svoboda, Praha 1973, str. 65.

²⁰⁾ Následující přehled etap vývoje RVHP se opírá o tyto materiály: Komuniké o poradách představitelů komunistických a dělnických stran a šéfů vlád členských zemí RVHP; Komuniké o zasedáních Rady vzájemné hospodářské pomoci; zprávy o zasedáních výkonného výboru RVHP. Dále byla využita literatura uvedená v seznamu na konci tohoto článku, zejména obě vydání originální práce generálního sekretáře RVHP Faddějeva (z nichž většina ostatních autorů v té nebo jiné míře čerpá) a systematizující a syntetizující studie Bohumila Lehára.

a perspektivnější koordinace tohoto exportu a importu, která by zajistila stabilitu národohospodářských plánů jednotlivých států a zamezila zbytečnému plýtvání sil a prostředků, k němuž při izolovaném řešení národohospodářských problémů nutně docházelo.

Vyvrcholením tohoto období bylo založení Rady vzájemné hospodářské pomoci na hospodářské poradě zástupců SSSR, Bulharska, Československa, Maďarska, Polska a Rumunska v Moskvě ve dnech 5.—8. ledna 1949.

*

Založení RVHP bylo motivováno potřebou pokračovat v široké hospodářské spolupráci lidových demokracií a SSSR organizovaným způsobem, aby byla urychlena obnova a rozvoj národního hospodářství těchto zemí a aby se čelilo hospodářskému bojkotu kapitalistických velmocí. Úkolem RVHP podle zakládajícího dokumentu bylo organizovat výměnu hospodářských zkušeností a poskytování vzájemné technické pomoci, pomoci surovinami, potravinami, stroji, nářadím apod.

Byla stanovena základní zásada rovnoprávnosti všech členů RVHP a platnosti usnesení RVHP jen za souhlasu zainteresované země.

K výkonu usnesení Rady bylo ustaveno stálé byro, které sestávalo ze zástupců všech členských zemí (po jednom), a dále nevelký aparát v čele se sekretářem.²¹⁾

RVHP byla založena jako otevřená mezinárodní organizace, do níž mohly vstoupit i ostatní evropské země, které souhlasí s jejími zásadami a přejí si navázat širokou hospodářskou spolupráci s členskými zeměmi RVHP. (XVI. mimořádné zasedání RVHP v r. 1962 rozšířilo tuto možnost i pro všechny ostatní, tj. neevropské země.) Statut RVHP z roku 1959 poskytl kromě toho možnost, aby k práci orgánů Rady byly přizvány i země, které nejsou členy RVHP, a to za podmíněk, které s nimi Rada dohodne.

*

Ještě v únoru 1949 stala se dalším členem RVHP Albánie, v říjnu 1950 pak Německá demokratická republika. V červenci 1962 vstoupilo do RVHP Mongolsko a v červenci 1972 Kubánská republika.

Z ostatních socialistických zemí navázala později úzké styky s RVHP Jugoslávie. V letech 1956 a 1957 účastnila se zasedání Rady jako pozorovatel. V září 1964 byla mezi vládou SFRJ a RVHP uzavřena smlouva o účasti Jugoslávie v práci řady stálých komisí RVHP. S výjimkou let 1969—70 má pak spolupráce Jugoslávie s RVHP stabilní ráz a neustále se rozšiřuje.

Asijské socialistické země byly a jsou od roku 1956 přizvávány k práci RVHP aspoň jako pozorovatelé k otázkám, na nichž jsou zainteresovány. Rada vzájemné hospodářské pomoci přijala řadu usnesení, sledujících rozšíření hospodářské spolupráce se socialistickými zeměmi Východu a orga-

²¹⁾ Viz N. V. Faddějev: cit. dílo (vyd. 1969), str. 26.

nizaci rozsáhlé a všestranné pomoci při rekonstrukci jejich zaostalého národního hospodářství a při odstraňování škod, způsobených imperialistickými intervenčními válkami.²²⁾

Čínská lidová republika vysílala své pozorovatele na zasedání Rady vzájemné hospodářské pomoci a jejích dalších orgánů pravidelně od roku 1956 do roku 1961 (s přerušením roku 1960). Potom se účast jejich pozorovatelů omezila na sekundární orgány RVHP a postupně se redukovala. Od roku 1965 se Čína neúčastní práce RVHP vůbec. Příčinou toho jsou známá revizionistická a nacionalistická stanoviska vedení ČLR, která přerostla v otevřeně nepřátelský vztah vůči Sovětskému svazu a jeho spojencům. Apologetikou jejich hospodářského izolacionismu se stala falešná teorie „spoléhání na vlastní síly“.

Svou rozbíječskou politikou a velmocenským nátlakem komplikovala Čína také vztah některých malých socialistických zemí k socialistickému společenství a tím i k RVHP.²³⁾

Projevilo se to jistou nepravidelností pozorovatelské účasti Korejské lidově demokratické republiky a Vietnamské demokratické republiky i Kubánské republiky v letech 1962–1972.²⁴⁾ Od roku 1972–1973 se však spolupráce těchto zemí s RVHP stabilizovala, u Kuby dokonce formou řádného členství.

Podporována Čínou přerušila veškerou spolupráci s RVHP koncem roku 1961 Lidová republika Albánie. V rozporu s převzatými závazky a se Statutem RVHP učinila tak jednostranným aktem – okamžitým odvoláním svých představitelů z orgánů RVHP. Tímto svým jednáním Albánie suspendovala své členství v RVHP.

Čína a Albánie takto těžce narušily zásady socialistického internaciona-
lismu a poškodily společné ekonomické a politické zájmy socialistického tábora. Zároveň zbavily své vlastní země výhod, které přináší socialistická dělba práce a bratrská pomoc ostatních socialistických zemí. To se projevilo závažnými potížemi a komplikacemi jejich ekonomického vývoje i celkovým oslabením socialismu v těchto státech.²⁵⁾

Roku 1974 překročila působnost RVHP hranice socialistického tábora. Smlouvou s finskou vládou byla otevřena možnost spoluúčasti Finska v činnosti některých orgánů RVHP. RVHP také převzala některé investiční úkoly v Iráku aj., z čehož lze vyvodit, že začíná plnit úlohu kolektivního orgánu socialistických států v jejich ekonomických operacích s nesocialistickými státy i při poskytování pomoci rozvojovým zemím. V témže roce byla RVHP uznána OSN za regionální organizaci a bylo jí přiznáno právo pozorovatele. Všechny tyto skutečnosti svědčí o správnosti hospodářské politiky socialistických států, které se neuzavírají ekonomickým stykům se zeměmi odlišného ekonomicko-politického zřízení, a také o tom, že

²²⁾ Viz Rada vzájemné hospodářské činnosti. Svoboda, Praha 1973, str. 77.

²³⁾ Viz N. V. Faddějev: cit. dílo (vyd. 1969), str. 35–37.

²⁴⁾ Srovnej komuniké o zasedáních Rady vzájemné hospodářské pomoci.

²⁵⁾ Viz N. V. Faddějev: cit. dílo (vyd. 1969), str. 36–37.

ekonomický potenciál tohoto socialistického společenství se stává uznávaným činitelem světového hospodářského života.

*

Vraťme se nyní k období, které následovalo po založení RVHP.

V počátcích existence RVHP (1949–1954) stály před touto kolektivní ekonomickou organizací socialistických států obtížné úkoly, dané výše zmíněnou rozdílnou strukturou národních ekonomik členských států, jejich disproporcemi a nízkou úrovní většiny lidově demokratických zemí. V době založení RVHP byly všeobecně splněny úkoly poválečné obnovy a v podstatě dovršeno zespolečenštění průmyslových výrobních prostředků v lidových demokraciích, zůstávaly zde však nevyřešeny naléhavé otázky zásobování obyvatelstva potravinami a spotřebním zbožím a zejména se teprve přistupovalo k těm opatřením, bez nichž nebylo možno zabezpečit stabilní a organický vývoj národního hospodářství v budoucnosti — k socialistické industrializaci zaostalých zemí a k strukturální přestavbě průmyslu v zemích vyspělejších. Teprve po splnění těchto úkolů bylo také možno předpokládat efektivní dovršení socialistické reorganizace zemědělství, jehož počínající kolektivizace přinášela zatím spíše třídně politický, nikoliv však ekonomický efekt.

Řešení těchto úkolů však hluboce zkomplikovala a do značné míry oddálila krajně napjatá mezinárodní situace. „Studená válka“ mezi imperialismem a socialismem přerostla roku 1950 ve skutečný válečný konflikt v Koreji a nebezpečí třetí světové války bylo považováno za reálné a akutní. Hospodářská diskriminace socialistických zemí kapitalisty nabyla maximální úrovně. Svůj vliv na první období činnosti RVHP měly pak také některé negativní prvky, projevující se tehdy v komunistickém hnutí.

Opatření, uskutečňovaná prostřednictvím RVHP v tomto období, měla tedy převážně obranný charakter a odpovídala tehdejším představám o možnostech a metodách výstavby socialistické ekonomiky: prudce se zvýšila tempa industrializace, zejména výstavby těžkého a zbrojního průmyslu, a omezovala se odvětví, jejichž bezprostřední efekt nesloužil těmto hlavním úkolům.

Krátkodobé obchodní smlouvy, podle nichž se uskutečňovala výměna zboží mezi členskými zeměmi do roku 1950, byly nahrazeny smlouvami dlouhodobějšími (pětiletými), jež nyní zahrnovaly takřka veškerý export a import socialistických států. Mohutně stoupla vědeckotechnická spolupráce, která zejména méně vyvinutým socialistickým zemím přinesla ohromné výhody bezplatným poskytnutím vědeckotechnické dokumentace a jinou pomocí tohoto druhu. Přistoupilo se též k prvním pokusům o koordinaci národohospodářských plánů členských států.

V souladu s klimatem tehdejší doby pracovala RVHP jakoby v pozadí oficiálního státního hospodářského života. Po aktivním začátku její činnost poměrně stagnovala; v letech 1951 až 1953 se ani nekonalo zasedání Rady. Většina informací o činnosti RVHP v těchto letech byla publikována až dodatečně. Nebyly také zveřejněny tzv. základní směrnice pro činnost Rady

vzájemné hospodářské pomoci, které byly schváleny na 1. zasedání Rady v dubnu 1949 a které spolu s ostatními usneseními o cílech, zásadách a organizačních formách činnosti Rady, přijatými postupně na dalších zasedáních RVHP, nahrazovaly až do roku 1959 interní statut této organizace.²⁶⁾

*

Obrat, k němuž v celém komplexu světového politického vývoje došlo od roku 1953 a který se projevil zejména zvratem tendence k třetí světové válce v tendenci k postupnému uvolňování mezinárodního napětí a k mírové spolupráci odlišných sociálně ekonomických formací, promítl se s dalekosáhlými důsledky i do činnosti RVHP. Rada vzájemné hospodářské činnosti se od roku 1954 graduujícím způsobem aktivizuje jako mezinárodní organizace rovnoprávných socialistických států, jejíž původní poslání — obrana proti ekonomické agresi imperialismu — je dalekosáhle převyšováno úkoly společné výstavby mírové ekonomiky mezinárodní socialistické soustavy, která se stává základnou pro dovršení socialistických přeměn v těchto zemích i pro jejich pozdější přechod ke komunismu a která též přebírá úlohu hlavního prostředku působení socialistického tábora na další rozvoj světové socialistické revoluce.

To neznamená, že by dosavadní ekonomicko-politická činnost socialistických zemí a RVHP ztratila svůj význam. Naopak, mezinárodní třídní boj, třebaže se nadále vyvíjí v nových formách, často se vracel ke krizovým situacím akutně hrozcím propuknutím světové války a nevyhnul se ani řadě lokálních skutečných válek. Vytváření potřebných hospodářských podmínek pro upevňování obranné schopnosti socialistického společenství proti válečným tendencím imperialismu zůstává proto i nadále jedním z nepominutelných úkolů RVHP.

Výsledky rychlého procesu socialistické industrializace a přestavby hospodářské struktury v letech 1948—1953, třebaže byly spjaty s některými závažnými disproporcemi, poskytly kvalitativně nové podmínky hospodářské spolupráce členských zemí RVHP a umožnily, aby se obracela nejen k perspektivním úkolům socialistické výstavby, ale současně i k naléhavým denním potřebám těchto zemí. Staly se také základnou pro postupné obnovení hospodářských styků se zeměmi nesocialistickými na zcela jiné úrovni, než na jaké se uskutečňovaly od roku 1948.

Počátek této etapy činnosti RVHP je charakterizován usnesením IV. zasedání Rady vzájemné hospodářské pomoci z března 1954, orientujícím spolupráci členských zemí k rozvoji jejich mírového hospodářství a průmyslu, k vzestupu zemědělství, ke zvýšení výroby lidové spotřeby a k zvýšení životní úrovně obyvatelstva na tomto základě. V tomto období stalo se aktuálním prohloubení hospodářské spolupráce již také ve výrobní sféře. S využitím dosavadních zkušeností přistoupilo se k další etapě společného

²⁶⁾ Viz komuniké o zasedání Rady vzájemné hospodářské činnosti v letech 1949 až 1958.

plánování — ke koordinaci dlouhodobých plánů rozvoje národního hospodářství na léta 1956—1960 a perspektivně až do roku 1965. V souvislosti s tím byly harmonizovány také dlouhodobé zahraničně obchodní smlouvy uzavírané na toto pětileté období. V roce 1957 byla podepsána významná dohoda o multilaterálním clearingu mezi členskými státy RVHP.

V krátké době několika let nebylo samozřejmě možno překonat všechny disproporce, které se nahromadily v dlouhém předchozím vývoji. Kromě nich se také objevily některé nové potíže růstu a různé neantagonistické rozpory vznikající při harmonizaci dlouhodobých a denních úkolů a společných a národních cílů, pramenící z přežitků nacionalismu i z mechanického přebírání některých specifických stránek sovětského příkladu (tendence k autarkii apod.) a ovšem i z omylů při hledání nových cest výstavby socialistické ekonomiky v národním i mezinárodním měřítku.²⁷⁾

Nicméně již v tomto období dochází k výraznému pokroku ve vývoji průmyslu členských zemí RVHP i v úrovni uspokojování jejich vnitřního trhu spotřebním zbožím a současně k zřetelnému dalšímu rozmachu jak mezinárodně obchodní výměny zboží uvnitř společenství RVHP, tak i k prvním závažným krokům koordinace a specializace výstavby a produkce některých nejdůležitějších odvětví jejich národních ekonomik. Rozšiřuje se spolupráce v oblasti finanční, vědeckotechnické, ve výzkumu, ve výchově kádrů atd.

Rozšíření mnohostranné hospodářské spolupráce a její nové formy vyvolaly potřebu nových organizačních forem činnosti RVHP. VII. zasedání Rady v květnu 1956 proto přijalo usnesení o zlepšení organizace v hospodářské a vědeckotechnické spolupráci rozšířením přímých styků mezi odvětvovými ministerstvy a ústředními úřady členských zemí RVHP. Dále byly ustaveny první stálé odvětvové komise RVHP, a to pro zahraniční obchod, elektrickou energii, strojírenství, černou metalurgii, barevnou metalurgii, naftový a plynárenský průmysl, chemický průmysl a pro zemědělství.

*

V druhé polovině padesátých let dosáhlo národní hospodářství členských zemí RVHP úrovně, která umožnila a zároveň nutila přejít k další etapě jejich vzájemné spolupráce a pomoci. Kromě progresu ve smyslu intenzivním, tj. na základě rozmachu výrobních sil a dostižené úrovně spolupráce, rozšířila se sama základna této spolupráce uskutečněním socialistické přestavby zemědělství ve většině socialistických zemí, čímž byl v podstatných rysech dovršen přechod od vícesektorové ekonomiky k hospodářství založenému na socialistickém vlastnictví výrobních prostředků. Požadavek přechodu k vyšším formám hospodářské spolupráce socialistického společenství byl diktován také logikou ekonomické soutěže s kapitalistickým

²⁷⁾ Srovnej např. B. Poklad, E. Ševčenko: Dnešek a zítřek RVHP. Nakl. APN, Moskva 1973, str. 11.

systémem a všemi s tím souvisejícími politickými, vojenskými, obchodními aj. okolnostmi.

Subjektivním stimulem přechodu k této další etapě činnosti RVHP bylo usnesení porady představitelů komunistických a dělnických stran členských zemí RVHP z května 1958. Konstatovalo, že novým úkolem hospodářské spolupráce se stává hlubší specializace a kooperace výroby vzájemně spojených odvětví národního hospodářství, existujících surovinových a energetických zdrojů a zavedení hromadné a velkosériové výroby na základě nejnovějších poznatků vědy a techniky, a to zejména ve strojírenství a v dalších klíčových odvětvích národního hospodářství. Předpokladem k zajištění takového rozmachu výroby je rozšíření dosavadní koordinace národohospodářských plánů na plánování perspektivní a také zvýšení významu a zkvalitnění činnosti Rady vzájemné hospodářské činnosti a jejich orgánů.

Realizace této linie se stala náplní aktivity RVHP v etapě, vymezené léty 1958 až 1962. Hospodářské vztahy zemí RVHP nabývaly v této době postupně rázu všestranné hospodářské a vědeckotechnické spolupráce, na níž se účastnila všechna hlavní hospodářská odvětví včetně zemědělství a která stále zřetelněji vykazovala charakter plánovitě, široce rozvinuté mezinárodní socialistické dělby práce. Profil tohoto období naznačují rozhodnutí RVHP o výstavbě ropovodu Družba, o propojení energetických systémů, o specializaci a delimitaci výroby. Rozšiřovaly se mezinárodní kooperační výrobní vztahy, pokračoval trend zvyšování objemu i sortimentu vzájemné obchodní výměny, která se v mnoha případech týkala kompletních investičních celků. Typickým pro socialistický obsah bratrské spolupráce a pomoci byly dlouhodobé úvěry poskytované Sovětským svazem a také Československem a Německou demokratickou republikou méně vyspělým socialistickým zemím a také nově stanovené zásady pro určování cen ve vzájemném mezinárodním obchodu, které usilovaly o dlouhodobou stabilitu cenových relací a o jejich oproštění od konjunkturálních a spekulacních vlivů kapitalistického světového trhu.

Všestranný rozvoj činnosti RVHP si vynucuje rozšiřování orgánů Rady (jsou ustaveny stálé komise pro ekonomické otázky, pro stavitelství, pro dopravu a později stálá komise pro mírové využití atomové energie) i jejího pomocného aparátu.

Členské země svěřují Radě vzájemné hospodářské pomoci stále rozsáhlejší a významnější agendu a s tím i potřebné pravomoci, což se projevuje v růstu jejího významu jako kolektivního představitele společných hospodářských zájmů socialistického společenství. Logickým důsledkem tohoto vývoje — který je nadto ovlivněn také všeobecným upevňováním socialistické zákonnosti v socialistických státech a růstem významu práva jako nástroje socialistické výstavby — je obrat od převážně politických způsobů regulace existence a činnosti RVHP k regulaci těchto vztahů a procesů pomocí právních norem.

Ve smyslu usnesení porady představitelů komunistických a dělnických stran členských států RVHP z roku 1958 přijalo XII. zasedání Rady vzá-

jemné hospodářské činnosti v prosinci 1959 Statut RVHP, jímž se nahrazovala dosavadní usnesení o cílech, zásadách a organizačních formách činnosti RVHP. Tento statut, který vstoupil v platnost po ratifikaci členskými státy dne 13. dubna 1960, poskytl Radě vzájemné hospodářské pomoci ucelenou právní základnu, na níž byla v krátké době několika let vybudována celá soustava dílčích statutů, ustanovení, řádů, předpisů, smluv apod., přesně vymezujících postavení, kompetenci, cíle a metody činnosti RVHP a všech jejích orgánů a subjektů s ní spolupracujících.²⁸⁾

Spolu se Statutem RVHP byla vypracována Úmluva o právní způsobilosti, výsadách a imunitách RVHP. V červenci 1960 byl přijat jednací řád zasedání Rady vzájemné hospodářské pomoci a vzorový jednací řád stálých komisí RVHP. Od roku 1961 jsou schvalovány statuty stálých komisí RVHP. V tomtéž roce je XV. zasedáním RVHP vypracován návrh „Základních principů mezinárodní socialistické dělby práce“.

Legislativní aktivita konce období 1958–1962 je však ještě do jisté míry poznamenána hledáním optimálních forem hospodářské spolupráce a tím i forem její organizačně právní regulace. Nové období činnosti RVHP (1962–1969), znamenající nástup k postupnému přerůstání hospodářské spolupráce ve všestrannou mezinárodní socialistickou dělbu práce, která otvírá cestu k socialistické integraci, charakteristicky začíná nejen schválením Základních principů mezinárodní socialistické dělby práce, ale také novelizací Statutu RVHP na XVI. a na XVII. zasedání RVHP a novelizací většiny statutů stálých komisí RVHP, pokud byly do této doby přijaty. Těmito změnami týkajícími se hlavně struktury orgánů RVHP a vymezení možného okruhu členských a spolupracujících subjektů, vykrystalizovala organizačně právní základna RVHP do stavu, který se plně osvědčil a od té doby se v zásadě nemění.²⁹⁾

Statut RVHP především uceleně a vyčerpávajícím způsobem reprodukuje zásady a cíle RVHP, k nimž se tato organizace hlásí od svého založení (podrobněji jsou rozvedeny v Základních principech mezinárodní socialistické dělby práce). Činnost RVHP není namířena proti ostatním státům, naopak, napomáhá k dosažení cílů vytyčených Chartou Společnosti národů svým úsilím o rozvoj hospodářských styků se všemi zeměmi na zásadách rovnosti, vzájemných výhod a nevměšování se do vnitřních záležitostí, a to nezávisle na jejich společenském a státním zřízení. Všem státům (omezení na státy evropské bylo roku 1962 zrušeno), které se ztotožňují s cíli a zásadami Rady a které jsou ochotny převzít povinnosti obsažené ve Statutu, je otevřena možnost členství v RVHP. Práce orgánů Rady se mohou na její pozvání účastnit i nečlenské země za podmínek, na nichž se s nimi Rada dohodne.

Státy, které byly členy RVHP v okamžiku podepsání Statutu, jsou tzv.

²⁸⁾ Viz Osnovnyje dokumenty sověta ekonomičeskoj vzaimopomošči. Vydal Sekretariát RVHP, Moskva 1968.

²⁹⁾ Dílčí novelizace Statutu byla provedena usnesením XVIII. zasedání Rady vzájemné hospodářské pomoci v červenci 1974.

původními členy. Nevyplyvají jim však z toho žádná mimořádná práva, neboť základní zásadou RVHP je svrchovaná rovnost všech členských států spolupracujících na principu plné rovnoprávnosti, respektování svrchovanosti národních zájmů, vzájemných výhod a soudružské vzájemné pomoci. Členské státy jsou povinny zajišťovat plnění doporučení Rady, která přijaly, a poskytovat Radě informace a pomoc nezbytnou při výkonu jejích funkcí. Vystoupení z Rady vzájemné hospodářské pomoci je možné se šesti-měsíční výpovědní lhůtou.

Článek III. Statutu vymezuje působnost a oprávnění Rady. Jejím úkolem je organizovat všestrannou hospodářskou a vědeckotechnickou spolupráci členských států k nejrationálnějšímu využívání všech zdrojů a k urychlení vývoje výrobních sil; RVHP pomáhá zdokonalování mezinárodní socialistické dělby práce koordinací plánů rozvoje národního hospodářství, specializací, kooperací výroby, organizuje společný ekonomický a vědeckotechnický výzkum, napomáhá členským státům při rozpracování a realizaci společných opatření v průmyslové a zemědělské výrobě, v dopravě, v investiční činnosti, v osvojování pokrokových výsledků vědy a techniky jakož i v mezinárodní výměně zboží a služeb mezi členskými státy i mezi nimi a jinými státy.

Rada vzájemné hospodářské činnosti přitom ani nadále nenabývá charakteru společné, direktivní či nadstátní organizace, jejíž stanoviska by sama o sobě zavazovala členské státy nebo v níž by mohlo dojít k majorizaci nesouhlasící menšiny. Jak vyplývá ze Statutu RVHP (zejména čl. IV) i z Úmluvy o právní způsobilosti, výsadách a imunitách RVHP, Rada vzájemné hospodářské pomoci vystupuje jako mezinárodní organizace zvláštního typu, jejíž subjektivita je souhrnem odvozených atributů subjektivity suverénních členských států, které si svou svrchovanost zachovávají v plném rozsahu i nadále, a to i ve vztahu k této své kolektivní hospodářské organizaci.³⁰⁾ Projevuje se to tím, že Rada je oprávněna činit veškerá svá doporučení a rozhodnutí pouze se souhlasem zainteresovaných členských států, které o danou otázku projevíly zájem. Doporučení a rozhodnutí se nevztahují na členské státy, které prohlásily, že v dané věci nejsou zainteresovány. Každý z těchto států se však může později připojit k doporučením a rozhodnutím přijatým ostatními členskými státy Rady.

Rozhodnutí se týkají otázek organizačních a procedurálních; za výše uvedených podmínek nabývají platnosti dnem podpisu protokolu na schůzi příslušného orgánu Rady.

Doporučení jsou přijímána na věcech hospodářské a vědeckotechnické spolupráce. Předávají se členským státům k projednání. Členské státy projednávají a v případě přijetí uskutečňují tato doporučení na základě usnesení svých vlád nebo příslušných orgánů podle svého zákonodárství.

Z vůle členských států je RVHP právníkou osobou, která může v rámci

³⁰⁾ K tomuto problému i k dalším teoretickým otázkám právního postavení RVHP viz zejména P. Kalenský: Rada vzájemné hospodářské pomoci ve světle mezinárodního práva. Rozpravy ČSAV 1962, sešit 10.

své působnosti a svého oprávnění vykonávat majetková práva, jednat před soudem a uzavírat dohody — jak dohody s jinými státy a mezinárodními organizacemi, tak i smlouvy občanskoprávního majetkoprávního charakteru, které vyplývají z její způsobilosti jakožto právnické osoby vnitrostátního práva jednotlivých členských států. V souvislosti s tím vybavuje Úmluva o právní způsobilosti, výsadách i imunitách RVHP majetek, aktiva, dokumenty, funkcionáře i personál RVHP nedotknutelností, imunitou a výsadami, které jsou obdobné mimořádnému postavení diplomatických osob a některých zvláště významných mezinárodních organizací. Všechny tyto instituty jsou však nikoliv absolutní, ale účelově vymezené posláním a působností Rady v tom kterém případě. Oprávnění, imunity a výsady Rady nesmí být na újmu cílům, pro které byly poskytnuty, nenarušují odpovědnost zástupců jednotlivých států vůči jejich vládám a právním řádům a podle závazku signatářů byly by vzdány ve všech případech, kdy by imunita byla překážkou soudnictví a vzdání se imunity by nepoškozovalo zájmy Rady.

Toto jsou rozhodující garance, jimiž jsou ve Statutu a dalších dokumentech harmonizovány obě nepostradatelné stránky socialistického internacionalismu ve vztazích mezi bratrskými státy — potřeba spolupráce a jednoty a potřeba plné suverenity socialistických států. Uplatňují se ve veškeré činnosti RVHP a promítají se do všech právních aktů, které tuto činnost upravují a v nichž se realizují.

Základní princip plné rovnoprávnosti a bratrské spolupráce členských zemí RVHP plně ovlivnil i ustanovení Statutu o struktuře orgánů RVHP, tak jako ostatně tuto otázku determinoval od samého založení Rady. V době přijetí Statutu a ještě více při jeho novelizaci v roce 1962 prosazoval se zde s plnou silou i další faktor, spjatý s nesmírným rozšířením úkolů a agendy RVHP, k němuž v těchto letech dochází a jehož stálá gradace se oprávněně očekává v dalším vývoji. Nyní vskutku již mamutí hospodářská spolupráce socialistického společenství vyžaduje od RVHP nejen rozsáhlé plánovací, výzkumné a jiné přípravné a evidenční práce, ale také rostoucí součinnost mezinárodního orgánu v samém procesu realizace hospodářských úkolů členskými státy nebo specializovanými mezinárodními organizacemi. Demokraticky usnesená doporučení RVHP, dobrovolně přijatá zainteresovanými zeměmi, by na dané úrovni vývoje mezinárodní socialistické dělby práce nemohla vzniknout ani být uváděna v život bez dostatečně početného, kvalifikovaného, organizovaného a centralizovaného systému orgánů a aparátu RVHP, který napomáhá tato usnesení utvářet a realizovat.

V činnosti orgánů RVHP se ovšem především uplatňuje vedoucí úloha marxistických komunistických a dělnických stran členských zemí RVHP, které v souladu s linií světového komunistického hnutí na zvláštních poradách kolektivně stanoví generální úkoly hospodářské spolupráce soudružského společenství RVHP. Závěry těchto porad jsou považovány za závazné jak členskými státy, tak i orgány RVHP.

Statut RVHP zná jednak tzv. orgány hlavní, jednak připouští v případě potřeby zřizování tzv. orgánů dalších.

Nejvyšším orgánem RVHP je od jejího založení Zasedání Rady tvořené delegacemi všech členských států, jmenovanými vždy ad hoc jejich vládami. Zasedání se jako řádná konají nejméně jednou do roka, mimořádná na žádost nebo se souhlasem nejméně jedné třetiny členských států podle potřeby. Zasedání projednává základní otázky a určuje hlavní směry činnosti RVHP a v rámci Statutu vykonává i jiné nezbytné funkce.

Stálým orgánem je Výkonný výbor Rady, který je hlavním výkonným orgánem této organizace. Každý členský stát v něm má jednoho zástupce na úrovni náměstka předsedy vlády, který je současně stálým představitelem státu v Radě. (V sídle sekretariátu RVHP má tento stálý představitel svého náměstka, který jej běžně zastupuje a potřebný počet poradců a dalších pracovníků.)

Výkonný výbor Rady se schází nejméně jednou za dva měsíce. V rámci Statutu a usnesení Zasedání Rady má nejširší kompetence při realizaci veškerých úkolů RVHP. Schvaluje také veškeré statuty podřízených orgánů a podle potřeby zřizuje pomocné orgány. Bezprostředně rozhoduje o personálních, finančních a pracovních otázkách Sekretariátu Rady.

Výkonný výbor Rady existuje od roku 1962. Podle Statutu z roku 1959 byl do té doby v činnosti podobný orgán — Porada představitelů států v Radě, který přes svou velmi analogickou kompetenci přece jen ještě neměl znaky stálého hlavního výkonného orgánu (scházel se podle potřeby, neměl byro, postrádal některé řídicí pravomoci aj.).

Výkonný výbor Rady má Byro pro souhrnné otázky hospodářských plánů, v němž je každý stát zastoupen náměstkem předsedy státního plánovacího orgánu. Jeho hlavním úkolem je příprava návrhů Výkonnému výboru týkajících se souhrnných otázek, koordinace plánů rozvoje národního hospodářství členských zemí a také bezprostřední nápomoc při spolupráci ústředních státních plánovacích orgánů těchto zemí. Byro se schází nejméně jednou za dva měsíce. Funkci jeho sekretariátu plní odbor souhrnných ekonomických prací Sekretariátu Rady.

Dalším hlavním orgánem RVHP je Sekretariát. Jeho sídlem je Moskva. Tvoří jej sekretář Rady, jeho náměstkové a personál sekretariátu, sestavený z občanů členských států.

Sekretář Rady je hlavním funkcionářem Rady, zastupuje ji vůči oficiálním osobám i organizacím členských i ostatních států i vůči organizacím mezinárodním, účastní se (spolu s náměstkou) Zasedání Rady atd.

Úkolem Sekretariátu je všestranně napomáhat Výkonnému výboru Rady v plnění jeho povinností, přičemž zejména v agendě studijní, návrhové, organizační a evidenční má vlastní široké kompetence.

Vnitřně se dělí Sekretariát na odbory, byra, skupiny aj., které jednak plní některé specializovanější úkoly univerzálního charakteru (např. odbor ekonomické a vědeckotechnické informace, byro pro evidenci realizace doporučení, byro pro právní otázky aj.) jednak napomáhají odvětvovému řízení hospodářské spolupráce členských zemí: většina odborů Sekretariátu Rady zároveň plní funkci sekretariátu příslušné stálé komise RVHP.

Hlavními orgány partikulárního charakteru jsou stálé komise Rady.

Zřizuje je Zasedání Rady s cílem napomáhat dalšímu rozvoji hospodářských styků mezi členskými státy v jednotlivých oblastech národního hospodářství i pro plnění některých důležitých úkolů všeobecného rázu (např. pro koordinaci vědeckého a technického výzkumu). V souladu s potřebami praxe vznikaly stálé komise již od roku 1956 a jejich počet se v dalších letech stále rozšiřoval. Roku 1963 existovalo 21 stálých komisí, které sídlily v různých hlavních městech členských států RVHP. Byly to tyto stálé komise: pro zahraniční obchod, pro elektrickou energii, pro strojírenství, pro zemědělství, pro barevnou metalurgii, pro naftový a plynárenský průmysl, pro chemický průmysl, pro černou metalurgii, pro uhelný průmysl, pro ekonomické otázky, pro stavebnictví, pro dopravu, pro mírové využití atomové energie, pro koordinaci vědeckého a technického výzkumu, pro standardizaci, pro statistiku, pro valutovo-finanční operace, pro geologii, pro radiotechnický a elektronický průmysl, pro potravinářský průmysl, pro lehký průmysl. Dvě poslední stálé komise byly roku 1963 organizovány na bázi dosavadní komise pro lehký a potravinářský průmysl, která byla ustavena roku 1958.

Strukturu a činnost každé stálé komise upravuje její statut, schvalovaný Výkonným výborem Rady a dále její jednací řád.

Členské země jsou ve stálých komisích zastoupeny delegacemi, v jejichž čele jsou obvykle příslušní ministři nebo předsedové státních výborů. Stálé komise kromě toho používají služeb velikého množství specialistů. Vzhledem k tomu, že Mongolská lidová republika nemá některá odvětví národního hospodářství, účastní se podle svého rozhodnutí pouze činnosti těch komisí, na níž je prakticky zainteresována.³¹⁾ Naproti tomu se do práce řady stálých komisí na základě zvláštních dohod zapojují a dále budou zapojovat státy, které členy RVHP nejsou.

Vedle výše uvedených tzv. orgánů hlavních, jejichž výčet je Statutem RVHP omezen, poskytuje Statut Radě právo zřizovat tzv. orgány další. (Na rozdíl od toho spadá do kompetence Výkonného výboru Rady ustavovat orgány, které shledá nezbytné k výkonu funkcí, tj. orgány pomocného charakteru.) Prvními z těchto dalších orgánů byly Porada představitelů frachtovacích a rejdařských organizací členských zemí RVHP a Byro pro frachtování lodí, které jsou činné od roku 1952. Od roku 1962 vzniká řada dalších orgánů — porad: vedoucích vodohospodářských orgánů; zástupců členských států RVHP pro právní otázky; vedoucích úřadů pro vynálezectví; ministrů vnitřního obchodu. Mezi tzv. další orgány RVHP patří také Mezinárodní ústav pro normalizaci a Mezinárodní ústav ekonomických problémů světové socialistické soustavy. Zvláštní postavení mezi těmito dalšími orgány mají Výbor RVHP pro spolupráci v oblasti plánovací činnosti a Výbor RVHP pro vědeckotechnickou spolupráci, které vzhledem ke svému klíčovému univerzálnímu poslání fungují ve skupině vedoucích orgánů RVHP.

³¹⁾ Viz N. V. Faddějev: cit. dílo (vyd. 1969), str. 46.

Otevřený charakter RVHP jako organizace mezinárodní hospodářské spolupráce projevuje se i v jejích mnohotvárných vztazích, konzultativních i smluvních, s hospodářskými orgány a organizacemi mezinárodního významu, které nejsou součástí RVHP. Tyto vztahy v zásadě tvoří dvě skupiny. První se týká mezinárodních hospodářských organizací a orgánů členských zemí RVHP respektive dalších socialistických zemí, které z některých praktických důvodů nejsou v organizační jednotě s RVHP, ale maximálně s ní spolupracují. Jsou to například: Mezinárodní banka hospodářské spolupráce, Mezinárodní investiční banka, Organizace pro spolupráci železnic, Spojený ústav jaderných výzkumů, Ústřední dispečerská organizace propojených energetických soustav, Společný park nákladních vagónů, Mezinárodní centrum vědeckých a technických informací, Mezivládní komise pro výpočetní techniku, různé organizace pro spolupráci ve specializovaných výrobních odvětvích atd.

Druhou skupinou těchto vztahů, zpočátku sporadickou co do kvantity i co do obsahu spolupráce (omezovala se dlouho na vzájemné informace, konzultace a výměnu dílčích zkušeností) jsou kontakty s univerzálními mezinárodními organizacemi³²⁾ (Evropská ekonomická komise OSN, Konference OSN o otázkách obchodu a rozvoje, Mezinárodní agentura pro atomovou energii, Ekonomická a sociální rada OSN, Mezinárodní organizace práce, UNESCO, sekretariát OSN a nakonec — po přiznání RVHP statutu pozorovatele v OSN — spolupráce s touto vrcholovou mezinárodní organizací). Rozvíjejí se kontakty i s řadou specializovaných vědeckotechnických a jiných mezinárodních organizací.

Přes dlouholetý odpor kapitalistických velmocí navazují se od roku 1973 dokonce kontakty s organizací, která dlouhá léta mj. sloužila jako jeden z nástrojů ekonomického boje imperialismu proti socialistickým zemím — s Evropským hospodářským společenstvím.³³⁾ Všechny tyto kontakty a počáteční formy spolupráce mají vzhledem k zákonitostem vývoje světové dělby práce a díky důsledné orientaci zemí RVHP na mírovou spolupráci i se státy s odlišným zřízením zaručenou perspektivu pozitivního vývoje.

*

Tento mohutný rozmach RVHP jako mezinárodní organizace, jehož hlavní rysy jsme právě nastínili, uskutečnil se ovšem nikoliv najednou. Odráží se v něm rozmach vnitřní hospodářské spolupráce socialistického společenství zemí RVHP i růst jeho podílu na mezinárodním obchodu ve světovém měřítku, k němuž od počátku šedesátých let dochází a který má tendenci stále gradace.

Činnost RVHP vymezují v této době dvě etapy — od roku 1962 do roku 1969 a od roku 1969, která trvá dosud.

Specifický ráz období po roce 1962 vytýčil programový dokument „Zá-

³²⁾ Tamtéž, str. 58–66.

³³⁾ RVHP a EHS. Rudé právo, str. 7, dne 12. 2. 1975.

kladní principy mezinárodní socialistické dělby práce“, schválený poradou představitelů komunistických a dělnických stran členských zemí RVHP v červnu roku 1962 v Moskvě. Jeho zásadní charakteristiky mezinárodní organizace práce na základě socialistického internacionalismu, vycházející ze zkušeností uplynulých etap i z programu marxisticko-leninské ekonomické teorie, vyústily v praktický úkol dovést dosud dílčí koordinaci národohospodářských plánů členských zemí RVHP na úroveň koordinace plánovaných úkolů celých národohospodářských komplexů těchto zemí, tj. jejich průmyslu, dopravy, zemědělství, vědeckotechnických zařízení atd. V souvislosti s tím v tomto období přecházejí země RVHP od dvoustranných konzultací, jimiž byla tato koordinace zatím převážně prováděna, stále více ke konzultacím mnohostranným, přičemž dvoustranné porady zůstávají zachovány jako prostředek konkretizace a doplnění výsledků mnohostranných jednání. Dalším významným rysem společného plánování zemí RVHP se stává stále více se prosazující tendence k prodlužování dlouhodobého zaměření jak národních, tak i společných hospodářských plánů. Plány na běžné pětiletky jsou postupně doplňovány výhledovými projekty na deseti-leté i delší období, které se stávají základem kvalitativního zvratu v plánování celého socialistického společenství, který dozrává v letech 1969 až 1971.

Obsahově je toto období činnosti RVHP charakterizováno nesmírným rozšířením objemu hospodářské spolupráce, který odpovídá skoro šestinásobnému zvýšení objemu výroby těchto zemí za léta 1950 až 1968 a skutečnosti, že v roce 1968 63 % celkového obrátu zahraničního obchodu těchto zemí připadalo na vzájemné dodávky.³⁴⁾ Hospodářská spolupráce socialistického společenství RVHP přerůstá v těchto letech ve všestrannou mezinárodní dělbu práce, která již v řadě úseků vykazuje vyhraněné prvky socialistické integrace. Příkladem toho je další rozšíření sjednocené energetické soustavy, na níž jsou koncem tohoto období napojeny všechny členské státy RVHP (SSSR svými západními oblastmi); nahrazení multilaterálního clearingu systémem mnohostranného zúčtování v převoditelných rublech, ke kterémuž účelu je zřízena Mezinárodní banka hospodářské spolupráce; ustavení Společného parku nákladních vagónů, který umožňuje podstatné zvýšení efektivnosti mezinárodní železniční dopravy; vytvoření řady mezinárodních organizací specializovaných na rozvoj důležitých výrobních odvětví, pro které jsou poskytovány společné investiční prostředky (roku 1970 je založena Mezinárodní investiční banka), atd. Rozmach socialistické dělby práce a její integrační tendence v tomto období odráží také rozšiřování a diferenciaci orgánů RVHP, na které bylo poukázáno výše, i růst hospodářské spolupráce zemí RVHP s ostatními státy.

*

³⁴⁾ Viz B. Lehár: cit. dílo, str. 45 a 49.

Koncem šedesátých let dostávají se výrobní síly v členských zemích RVHP na takový stupeň, který si vynucuje, aby se jejich další rozvoj uskutečňoval na mezinárodní úrovni. Spolu s tím jsou v zásadě vyčerpány extenzivní faktory růstu, o které se dosavadní vzestup výroby opíral, a vystupují do popředí potřeby účinné aplikace výsledků vědeckotechnické revoluce a jejich spojování s přednostmi socialistického zřízení. Podmínky pro přechod k intenzivnějším a mezinárodně integrovaným formám ekonomického rozvoje jsou dány také zkušenostmi z koordinace národohospodářských plánů členských zemí, které vyúsťují v potřebu generálního plánu ekonomického rozvoje celého společenství RVHP. Předpokladem a stimulem tohoto kvalitativního zvratu ve vývoji společné hospodářské činnosti socialistického společenství je dovršení procesu budování rozvíte socialistické společnosti v SSSR a nástup většiny ostatních socialistických zemí k výstavbě tohoto stupně socialismu, který vyžaduje daleko širší ekonomickou základnu, než jakou tyto země v dosavadních podmínkách disponují. Katalyzátorem tohoto nástupu k novým způsobům hospodářské spolupráce socialistických zemí jsou nové jevy třídního boje v mezinárodním měřítku, otvírající stále širší perspektivy spolupráce odlišných sociálně ekonomických formací, kladoucí však zároveň stále náročnější požadavky na ekonomickou úroveň socialismu, na jeho schopnosti čelit živelnosti a agresivitě kapitalistické soustavy a poskytovat pomoc demokratickým, protiimperialistickým a protiválečným silám.

Tato nová etapa činnosti RVHP začíná XXIII. mimořádným zasedáním Rady vzájemné hospodářské pomoci v dubnu 1969, které se konalo za účasti vedoucích představitelů komunistických a dělnických stran a předsedů vlád členských zemí RVHP. Mimořádné zasedání Rady uložilo vypracovat komplexní dlouhodobý program mezinárodní socialistické integrace, který by reagoval na výše ukázané skutečnosti v hospodářském životě socialistického společenství a stal se základem integračního procesu na vyšší kvalitativní úrovni, kdy bude dokonaleji využíván ekonomický potenciál socialistických zemí a možnosti jeho dalšího rozvoje na základě intenzivnějšího včleňování národních ekonomik do mezinárodní socialistické dělby práce.

Mimořádné zasedání Rady zároveň konstatovalo, že i nadále bude proces socialistické hospodářské integrace uskutečňován na zásadách, které se osvědčily od založení RVHP a které jsou vyjádřeny ve Statutu této organizace, tj. zejména bez vytváření nadstátních orgánů, na základě dobrovolné spolupráce zainteresovaných členských zemí, které si zachovávají svou plnou suverenitu a smluvně upravují vztahy vznikající ze vzájemné spolupráce. Uskutečňování tohoto programu se může plně nebo částečně účastnit i kterýkoliv stát, který není členem RVHP, jestliže k tomu cíli uzavře s RVHP potřebné dohody.

Příprava tohoto programu, podmíněná ostatně zkušenostmi dvacetileté praxe RVHP, trvala více než dva roky. Během této doby byly nejen ujasňovány a formulovány úkoly na příštích 15 až 20 let, ale byly také v průběžné ekonomické spolupráci i speciálními opatřeními vytvářeny důležité předběžné podmínky pro jejich plnění. Zintenzívněly kontakty a spolu-

práce. mezi úřady, institucemi i výrobními jednotkami členských zemí RVHP, byla vytvořena další základna vědeckotechnického vývoje — Mezinárodní centrum vědeckých a technických informací a Mezinárodní ústav ekonomických problémů světové socialistické soustavy, vznikla Mezinárodní investiční banka atd.

V červenci 1971 se za účasti nejvyšších stranických a státních představitelů členských států RVHP konalo XXV. zasedání Rady, které schválilo Komplexní program dalšího prohlubování a zdokonalování spolupráce a rozvoje socialistické ekonomické integrace členských států RVHP.

Tento rozsáhlý dokument vychází ze zásadních ustanovení Statutu RVHP, která potvrzuje a rozvíjí v souladu s dalekosáhlými úkoly hospodářské spolupráce a socialistické ekonomické integrace členských zemí RVHP.

Základními způsoby a nástroji realizace těchto úkolů, vypočítaných na patnáct až dvacet let, jsou: mnohostranné i dvoustranné vzájemné konzultace o základních otázkách hospodářské politiky; zdokonalování a rozšiřování mnohostranné i dvoustranné spolupráce plánovací činnosti států (včetně spolupráce při prognosování, koordinaci pětiletých plánů a koordinaci dlouhodobých výhledových plánů v nejdůležitějších odvětvích národního hospodářství a druzích výroby), společné plánování některých odvětví průmyslu a jednotlivých výrobních záležitostí zainteresovanými státy; plánovitě rozšiřování mezinárodní specializace a kooperace v oblasti výroby, vědy a techniky, sjednocování úsilí zainteresovaných států při vyhledávání a těžbě užitkových nerostů, při výstavbě výrobních objektů a při vědeckovýzkumných pracích; plánovitě rozšiřování a zvyšování efektivnosti vzájemného obchodu, zdokonalování jeho organizačních forem na základě státního monopolu, rozvíjení vzájemných obchodních vztahů a soustavy zahraničně obchodních cen; rozšiřování přímých vztahů mezi ministerstvy, úřady a jinými státními orgány, hospodářskými, vědeckovýzkumnými, projekčními a konstrukčními organizacemi členských států RVHP; rozvoj existujících a vytváření nových mezinárodních ekonomických organizací zainteresovanými státy; zdokonalování právních základů hospodářské a vědeckotechnické spolupráce, zejména se zřetelem k plnění vzájemných závazků.

V tomto smyslu podává Komplexní program ucelený systém vzájemně spjatých opatření, sledující prohloubení a rozšíření hospodářské a vědeckovýzkumné spolupráce a urychlení a zintenzivnění sbližování hospodářských soustav členských zemí RVHP na podkladě rychlých temp růstu produktivity práce a rychlého vzestupu efektivnosti národního hospodářství.

Program obecných opatření, určujících zásadní směry vývoje a metody a nástroje k jeho uskutečnění, je rozvinut v celém souboru konkrétních integračních opatření, která se plánují pro nejdůležitější obory výroby a vědeckotechnického výzkumu. Výrazným prvkem zde je orientace na další stabilizaci dlouhodobých obchodních vztahů a cen a stále většího využívání integrovaného devizové finančního a úvěrového systému, včetně kolektivní měny. Všemi těmito záměry prolíná vysoce akcentovaný úkol dovést proces sbližování a vyrovnávání ekonomické úrovně členských

států, za pomoci států ekonomicky vyspělejších překonat pozůstatky někdejší hospodářské zaostalosti ostatních zemí RVHP.

Institucionální zajištění úkolů Komplexního programu spočívá v opatřeních organizačních a právních.

Organizační linie počítá s využitím všech dosud se osvědčivších forem i se zakládáním nových speciálních orgánů RVHP pro hospodářskou a vědeckou spolupráci, jakož i nových mezinárodních ekonomických organizací, volně napojených na RVHP. Přitom je stanoveno, že členské země budou provádět organizaci a koordinaci své činnosti k uskutečňování Komplexního programu především v Radě vzájemné hospodářské pomoci.

V souvislosti s tím Komplexní program podává výčet hlavních směrů činnosti RVHP. Pojetí této pasáže ve srovnání s obdobnými ustanoveními Statutu a jiných starších dokumentů dokládá, jak zřetelně již vykrystalizovaly oba hlavní rysy v charakteru činnosti RVHP: být platformou koordinace ekonomického úsilí suverénních socialistických států i všech ostatních zemí, které jsou ochotny spolupracovat k cílům RVHP — a současně nanejvýš kvalifikovaným způsobem tuto hospodářskou a vědeckotechnickou spolupráci pomáhat koncipovat, plánovat, organizovat, právně reglementovat a všemi jinými potřebnými způsoby odborně obsluhovat.

Významnou novinkou zde je, že hned na prvním místě je mezi hlavními směry činnosti uvedeno zpracovávání jak ekonomických, tak i právních otázek široké spolupráce mezi členskými státy RVHP. Zdokonalování právních základů spolupráce členských států RVHP je také věnován celý 15. oddíl Komplexního programu a zvláštní část oddílu o spolupráci v oblasti vědy a techniky. Lze konstatovat, že proces uplatňování práva v RVHP dosáhl nyní již takového stupně, kdy je považováno za nezbytné, aby se právo stalo všeobecně používaným nástrojem regulace a realizace všech podstatných stránek činnosti RVHP.

K uskutečnění tohoto záměru Komplexní program předpokládá, že budou vypracovány a přijímány normativní akty upravující hospodářskou a vědeckotechnickou spolupráci členských států RVHP a jejich hospodářských, vědeckovýzkumných a jiných organizací, jakož i činnost mezinárodních ekonomických organizací těchto států. Stanoví, že bude zdokonalován způsob a metoda rozhodování sporných otázek vznikajících při spolupráci, a dále že se budou sbližovat a mezi zainteresovanými státy unifikovat příslušné národní právní normy. Signatáři Komplexního programu počítají s rychlým rozvojem obecného právního režimu, založeného na členskými státy RVHP vypracovaných obecných právních normách a podmínkách uskutečňování všech forem hospodářské a vědeckotechnické spolupráce, které budou buď stvrzovány smlouvami mezi státy nebo přijímány jednotlivými státy na doporučení orgánů RVHP.

Přijetím tohoto vpravdě grandiózního programu, jehož obsah ani zdaleka nelze postihnout v rámci této historické rekapitulace, začíná v činnosti Rady vzájemné hospodářské pomoci v plném smyslu kvalitativně nová historická epocha. Bude v ní dosaženo zcela nové úrovně mezinárodní socialistické dělby práce a v souvislosti s tím i takové společenské produk-

tivity práce, která se stane předpokladem a stimulem progresivního řešení nejenom hospodářské problematiky, ale i všech ostatních podstatných otázek společenského vývoje.

Stejně jako kdykoliv v minulosti i nadále zůstává garantem uskutečnění tohoto historického komplexního hospodářského programu Sovětský svaz, jehož podíl na společných úkolech, zkušenosti a bratrská pomoc socialistickým zemím představují rozhodující faktory rozvoje celého socialistického společenství zemí Rady vzájemné hospodářské pomoci.

Hlavní použité prameny a literatura

- Osnovnyje dokumenty sověta ekonomičeskoj vzaimopomošči. Sekretariát RVHP, Moskva 1968.
- Rada vzájemné hospodářské pomoci. Sborník dokumentů o vývoji a činnosti RVHP (1949—1973). Uspořádal a úvodní studii napsal B. Lehár, Svoboda 1973, Praha.
- Rada wzajemnej pomocy gospodarczej. Wybór materialow i dokumentow. Wyd. Książka i Wiedza, Varšava 1964.
- RVHP — výsledky a perspektivy. Uspořádali F. M. Metělskij, M. V. Senim, D. Simon, Svoboda, Praha 1974.
- M. M. Boguslavskij: Pravovojе regulirovanije meždunarodnyh chozjajstvennyh otnošenij. Vyd. Nauka, Moskva 1970.
- Č. Čepelka: Le COMESON. Université Libre de Bruxelles 1966.
- N. V. Faddějev: Sovět ekonomičeskoj vzaimopomošči. Vyd. Ekonomika, Moskva 1964.
- N. V. Faddějev: Sovět ekonomičeskoj vzaimopomošči. Vyd. Ekonomika, Moskva 1969.
- D. Fikus: Rada wzajemnej pomocy gospodarczej. PWE, Varšava 1967.
- P. Kalenský: Rada vzájemné hospodářské pomoci ve světle mezinárodního práva. Rozpravy ČSAV 1962, sešit 10.
- P. Kalenský: Právní otázky řízení zahraničního obchodu členských států Rady vzájemné hospodářské pomoci. Academia, Praha 1966.
- B. Lehár: Hlavní etapy vývoje RVHP a hospodářské spolupráce členských zemí (1949—1972). Vysoká škola ekonomická v Praze, kabinet hospodářských dějin, 1973.
- B. Poklad, E. Ševčenko: Dnešek a zítřek RVHP. APN, Moskva 1973.
- Je. Usenko: Formy regulirovanija socialističeskogo meždunarodnogo razdělenija truda. Vyd. Meždunarodnyje otnošenija, Moskva 1965.

МИЛОСЛАВ ДОЛЕЖАЛ, ДРАГУТИН ПЕЛИКАН

Социалистическое содружество стран-членов СЭВ и главные этапы его развития

РЕЗЮМЕ

В научном изложении рассматривается история развития СЭВ в шести этапах с самого начала образования предпосылок и условий его возникновения до принятия Комплексной программы в 1971 году.

Периодизация истории СЭВ исходит из определения качественных ступеней развития политической линии экономического сотрудничества, обусловленной внутренними и международными факторами, из анализа их экономическо-организационных форм и, естественно, из собственного объективного содержания. Особое внимание уделяется развитию правовых форм существования и деятельности СЭВ как фактору,

являющемуся не только инструментом разработанной программы, но и симптомом объективного состояния организации и ее активности.

Хронологическое рассмотрение истории СЭВ с учетом отдельных этапов — значимость которых, между прочим, является только относительной — представляет собой лишь форму подхода к проблемам более общего характера, т. е. к постижению теоретическо-политических начал интернациональной хозяйственной организации социалистических стран, которые СЭВ претворяет в жизнь в своей практической работе.

*

Порядок строительства мирового коммунизма как единой кооперации свободных тружеников, которая в конечном итоге лишена национальных различий, в основополагающей плоскости детерминирован тем, что одной из первейших задач социализма в силу исторического развития стала реализация права народов на самоопределение и на полный расцвет их национальной самобытности. Максимальная мобилизация масс к активности в деле строительства возможна лишь в условиях суверенных национальных государств или же их социалистических федеративных союзов, образовавшихся в пределах традиционных экономическо-культурных и государственных объединений. В них представляется возможным применять на практике общие закономерности социалистического строительства в формах и темпах развития, которые соответствуют дифференцированным особенностям, потребностям и возможностям отдельных стран и меняющимся международным и другим историческим условиям, основываясь на материальной, культурной, классовой, национальной заинтересованности трудящихся.

Этот метод развития социализма не только не исключает, но будучи имманентной частью последнего прямо-таки содержит в себе братское сотрудничество социалистических стран. Взаимное уважение независимости, суверенитета и равенства — источник доверия между народами, на основании которого происходит все более глубокое и эффективное единение усилий пролетариата и возглавляемых им трудящихся разных народов, осуществляется координация национальных интересов отдельных социалистических стран, взаимопомощь между ними, подчинение частных интересов общим интересам и перспективам социализма. Без этого единства невозможно было бы парализовать намерения империализма военным путем реставрировать капитализм, достичь сегодняшних успехов в социалистическом и коммунистическом строительстве, ни действенным образом оказывать помощь пролетарскому и народно-демократическому движению в других странах. Необходимость тесной сплоченности социалистических стран в едином содружестве обусловлена наличием объективных законов экономического и политического развития.

Социалистическое решение вопросов международного разделения труда — это не обособленная экономическая проблема, а неотъемлемая часть всего комплекса общественного развития на данном историческом этапе.

Производительные силы общества и вместе с ними относительно ограниченное влияние производственных отношений являются, конечно, и здесь основным детерминирующим фактором, частью определяющим фактором общественного развития вообще и частью лимитирующим фактором конкретных возможностей и потребностей международного разделения труда. Хотя и тенденции в отношении международного разделения труда являются с учетом воздействия этих факторов общемировыми, соотношение экономики, политики и других сторон общественной жизни в переходный период от капитализма к социализму и коммунизму оказывается иным, чем в эксплуататорских общественно-экономических формациях. В частности, способность стихийного позитивного развития оказывается здесь подавленной, причем сильно возросла роль субъективных факторов.

Основой социалистического интернационализма является сотрудничество коммунистических и рабочих партий стран международного социалистического содружества, возглавляемого испытанным авангардом мирового революционного рабочего движения — КПСС. Их идейное единство и единство действий, основанные на сообща выработанной и осуществляемой политической линии — это незаменимая предпо-

сылка и гарантия дальнейших успехов всего социалистического содружества и каждой отдельно взятой из стран социализма. И напротив, случаи несоблюдения обусловленной политической платформы, изоляционизм, национализм и переход на ревизионистские правые и левые позиции наносят большой урон интересам социалистического лагеря, вредят общему сотрудничеству, создавая тем самым серьезную угрозу социалистическому строю в тех или иных странах.

Главная роль в процессе реализации социалистического интернационализма была возложена и по сей день принадлежит СССР как первой, самой большой и развитой стране социализма, имеющей в своем распоряжении все возрастающий внутренний потенциал и пользующейся огромным международным авторитетом.

Задачи социалистического международного разделения труда на каждом из исторических этапов развития являются конкретными и проистекают из потребностей и возможностей экономики отдельно взятых социалистических стран и их содружества в целом и из общественно-политической ситуации в этих странах и в социалистическом лагере вообще. На всем протяжении современного исторического периода развития, который еще далеко неокончен, особо чувствуется, что социалистическое разделение труда в международном масштабе возможно только при постоянном учетывании и гармоничном решении обеих закономерных тенденций национального вопроса — тенденции к самостоятельности, самобытности и тенденции к сотрудничеству и слиянию, в которой полностью отражены и общие потребности социалистического лагеря как единого целого.

Плановое международное разделение труда, осуществляемое в рамках СЭВ, направлено на максимальное использование преимуществ мировой социалистической системы, на обеспечение взаимопомощи в деле послевоенного восстановления и материального обеспечения обороноспособности социалистических государств, на разрешение сырьевой проблемы, вопросов вызванных нехваткой материалов, оборудования, машин и прочих важнейших нужд народного хозяйства, на расширение фондов товаров массового потребления, на обеспечение сбыта продукции специализированного крупнотоварного производства, на постепенное выравнивание исторически возникших различий в уровне экономического развития отдельных стран, на индустриализацию или другую перестройку их экономической структуры, на изыскание соответствующих пропорций в народном хозяйстве каждой из стран, на оптимальное размещение производительных сил внутри мирового международного сообщества, на эффективное использование духовных и материальных ресурсов, на неуклонный рост производительности общественного труда, специализации и кооперации, на достижение высоких темпов роста экономики, материального и культурного благосостояния трудящихся всех социалистических стран.

В основном с конца 60-х годов, когда исчерпались факторы экстензивного роста и наступила пора интенсификации всего процесса общественного производства и наращивания темпов экономического развития на базе использования результатов научно-технической революции и преимуществ социалистической общественноэкономической системы, экономическое сотрудничество социалистических стран начинает перерастать в социалистическую экономическую интеграцию: производительные силы в ряде отраслей достигли такого уровня развития, что в дальнейшем они могут развиваться только как международные производительные силы. И на этом этапе, влекущем за собой ускорение и повышение качества сближения национальных экономик социалистических стран, не теряют силы обе стороны социалистического интернационализма — социалистическая экономическая интеграция разворачивает экономические и политические силы социалистического содружества как одного единого целого путем экономического и политического развития социалистических стран, сохраняющих за собой суверенитет, равноправие и материальную заинтересованность в общей хозяйственной деятельности. В отличие от интеграции капиталистической экономики, выражающейся в форме конкурентной борьбы и поглощения слабых партнеров сильными, социалистическая экономическая интеграция проводит в жизнь объективные тенденции развития производительных сил путем братского сотрудничества и оказания бескорыстной помощи более слабым странам со стороны развитых социалистических стран.

На протяжении всего исторического периода существования СЭВ предоставляет Советский Союз в наибольшей мере такую бескорыстную помощь другим социалистическим странам.

Международное социалистическое разделение труда развивается в условиях всемирного разделения труда, являющегося объективно неизбежным фактом, наличие которого обусловлено общим уровнем мировой экономики. Поэтому социалистические страны не могут быть заинтересованы в какой-либо экономической изоляции, так как последняя усугубляет трудности в деле строительства социалистической экономики и, таким образом, сужает материальную базу для мирного сосуществования двух мировых общественных и экономических систем. Империализм, в свою очередь, стремится использовать в своих целях направленность социалистических стран на участие в общемировом разделении труда. Особенно в самом начале процесса формирования социалистического лагеря, когда еще весьма интенсивно чувствовалась зависимость стран народной демократии от капиталистической экономики и когда еще казалось невозможным, что социалистические страны могли бы залечить раны нанесенные войной без ее помощи, капиталистические страны, возглавляемые США, стремились путем экономического нажима приостановить революционный процесс развития и способствовать возобновлению капитализма в странах народной демократии и ослабить Советский Союз экономически и политически.

Однако этот нажим не привел к гибели СССР и стран народной демократии, а, напротив, к тому, что эти государства под руководством коммунистических и рабочих партий приступили к максимальному использованию собственных внутренних и экономических ресурсов и к реорганизации своей экономики, к установлению тесного взаимного сотрудничества.

Когда в развитии международных отношений наступил поворот и капиталистические страны вынуждены были мало-помалу признать безуспешность проводимой ими экономической блокады социализма, социалистические страны приступили к более широкому развертыванию экономических связей с капиталистическим миром. Однако ни в коем случае здесь речь не идет о каком-либо возобновлении единого мирового рынка и мирового разделения труда, имевших место до возникновения „холодной войны“, а суть дела состоит в наличии нового этапа в развитии мировых экономических связей, на протяжении которого социалистические страны опираются на социалистический рынок и на свою систему экономического сотрудничества и взаимопомощи, влияние которой на мировую экономику постоянно и быстро возрастает.